

Lexikologie - nauka o slovní zásobě

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

- **Název projektu: Šablony v SZŠ Příbram**
- **Registrační číslo: CZ.1.07/1.5.003/34.0933**
- **VY_32_INOVACE_CJ.2.10**
- ***Letem světem českou gramatikou***
- **Vyučovací předmět – Český jazyk a literatura**

- **Autor: Mgr. Alena Šimůnková**
- **Střední zdravotnická škola a Vyšší odborná škola zdravotnická, Příbram I, Jiráskovy sady 113**

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Základní terminologie

- **Slovo** – základní a ustálená jednotka lexikální roviny jazykového systému, která je nositelem významu.
- **slova plnovýznamová** (samostatně pojmenovávají, **nepplnovýznamová** (podílejí se na utváření vět)
- **Lexém** – abstraktní jednotka nadřazená všem konkrétním tvarům (ve všech pádech, číslech, osobách)
- Vrána vráně oči nevyklove. – 1 lexém, dvě slova

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Slovo a jeho význam

- Slovní význam je vyjádřením pojmu, základní myšlenkové jednotky---pojmy jsou uspořádány v našem vědomí ---
- Slova jsou spojována do skupin podle **významu**, např. názvy pro vztahy rodinné: *otec – matka, syn – dcera, bratr – sestra*, pro vztahy prostorové: *vysoký – nízký, hluboký – mělký, široký – rozsáhlý...*
- Slova spojená **věcnými obsahy** mohou být podle těchto obsahových významů **souřadná**, např. názvy druhů stromů: *lípa, buk, dub*, nebo jedna jsou **nadřazená** a druhá **podřazená**, např. *rostlina → strom → lípa*
- Slovo nadřazené označuje větší množinu jednotlivin než slovo podřazené.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Slova nadřazená, podřazená, souřadná

- **Určete vzájemnou nadřazenost, souřadnost či podřazenost uvedených slov:**
- a) *mince – pětikoruna – peníze – šek – bankovka – platidlo – pětisetkoruna*
- b) *pes – savec – kočka – foxteriér – tele – kráva - britská – zvíře*
- c) *cukr – sladidlo – med – potravina – poživatina – přísada*

- **K uvedeným slovům uvádějte slova významem nadřazená a podřazená:**
- *Lod', automobil, listnáč, atlet, umělec*

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Řešení:

- a) **platidlo** – peníze a šek – bankovka (-- pětisetkoruna) a mince (-- pětikoruna)
- b) **zvíře** --- **savec** --- pes (-- foxteriér), kočka (-- - britská), kráva (-- tele)
- c) **poživatina** – potravina a přísada (--- sladidlo --- cukr a med)
- *lod'* – **plavidlo** - plachetnice, *automobil* – **dopravní prostředek** - osobní, *listnáč*- **strom** - lípa, *atlet* – **sportovec** - běžec, *umělec* – **profese** - výtvarník

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Jednoznačnost, mnohoznačnost

- **Slova jednoznačná** – *termíny* (přímka, citoslovce, kanyla...), *vlastní jména* (Praha)
- **Slova mnohoznačná** – význam základní a přenesený:
- Přenesení významu může být podle: **vnější podobnosti** – *metafora* (zub času), **věcné souvislosti** – *metonymie* (číst Jirásku), **slova utvořená pro určitou příležitost** – *okazionalismy* (odbenešit), **ustálená spojení** – *frazeologismy* (bílá vrána)

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Synonyma, antonyma, homonyma

- **Synonyma (slova souznačná)** – slova různě znějící, která mají stejný nebo podobný význam (*hezký – pěkný, hned – okamžitě*)
- **Antonyma (slova protikladná)** – slova s opačným významem (*stát – jít, veselý – smutný*)
- **Homonyma (slova souzvučná)** – slova stejně znějící s různým významem (*koruna, kolej*), **slovnědruhová h.** (*pila, hledím*)
- **Paronyma** – slova podobně znějící s různým významem (*adaptovat – adoptovat*)

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Procvičování

- **Užijte slova v různých významech, podobu slov neměňte:**

Drápu, odvaž, per, žal

- **Uvedená slova užijte ve větách, aby byl patrný významový rozdíl:**

prací – pracný – pracovní – pracovitý

cvičný – cvičený – cvičební – cvičící

hravý – hraný – hrající - hráčský

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Řešení:

- Drápu se nahoru. Kočka bez drápu pobíhala kolem. Odvaž mi mouku. Odvaž se od stromu. Per si častěji své oblečení. Několik pavích per leželo na zemi. Žal z jeho smrti ji ovládl. Na louce žal trávu.
- Mám dost **pracích prostředků**. Vystřihování bylo **pracné**. Pracovní tempo je rychlé. Je to velmi **pracovitý člověk**. Cvičný úkol teď nedělejte. **Cvičená opice** byla šikovná. Zapomněl jsem si **cvičební úbor**.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

- **Cvičící dívka** se na mě usmála. Kotě je velmi **hravé**. Nemám ráda **hrané úsměvy**. Družstvo, **hrající** v plné sestavě, zvítězilo. Je i důležité mít **hráčské štěstí**.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Slovní zásoba z hlediska stylistické platnosti

- Slovní zásoba obsahuje:
- slova **stylově neutrální** (= většina) –
použitelná v jakékoli situaci
mít, hlava, otec, bílý, nad...
- slova **stylově zabarvená (příznaková)** –
použitelná jen v některém nebo některých
funkčních stylech jazyka
tatínek, trouba, barabizna

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

- **eufemismy** – zjemňující výrazy – *navždy nás opustil, dříve narozený*
- **dysfemismy** – slova zhrubělá – *zdechl, kecat, žrát...*
- **vulgarismy** – obzvlášť hrubé výrazy – nadávky
- **familiární a domácí pojmenování** – důvěrné výrazy – *zlatíčko, kafičko...*
- hypokoristika – zdomácnělé obměny jmen vlastních a příbuzenských vztahů –
- *Ludánek, Otík, brácha, synátor...*
- **hanlivá (pejorativní) pojmenování** – záporný citový vztah – *panděro, hňup, bába...*

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Dobová pojmenování

- **historismy** – označují skutečnosti, které již zanikly – *sudlice, léno, žebračenka, vuml...*
- **archaismy** – zastaralá slova, která se používají pro navození dobové atmosféry – *orudí*
(*nádobí*), *silozpyt* (*fyzika*), *anžto* (*protože*)...
- **neologismy** – pojmenování proniklá do jazyka nově, ne vždy přijatá do spisovné slovní zásoby, mohou být domácího i cizího původu – *image, vytunelovat, zviditelnit, holobyť...*

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Anotace

- Prezentace je určena pro jakýkoliv ročník střední školy dle tematického plánu. Základní znalosti mají žáci ze základní školy, zde si je utřídí, případně doplní hlavně o odbornou terminologii
- Prezentace byla vytvořena v lednu 2014 a ověřeno ve 2. ročníku oboru Zdravotnický asistent ve dnech: 15.1., 20.1., 22.1 2014.
- Je určena pro 2 až 3 vyučovací hodiny.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Zdroje:

HAVRÁNEK, Bohuslav. – JEDLIČKA,
Alois. *Stručná mluvnice česká*. Vyd. 26, ve
Fortuně 2. vyd. Praha: Fortuna, 1998.

246 s. ISBN 80-7168-555-0.

- ČECHOVÁ, Marie – OLIVA Karel – NEJEDLÝ
Petr. *Hrátky s češtinou*. 1. vydání. Praha: SPN,
2007. 224 s. ISBN 97880-7235-340-3.